

K problematice trestání a trestů

ZDENĚK KARABEC*

Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha

On the Issue of Punishing and Punishment

Abstract: The article points to the crisis in the prison system, and to the issue of the unconditional punishment of the removal of freedom. In the majority of countries the number of prisoners continues to increase, repressive punishment is sharpening, and the societal expense involved in suppressing criminality is growing. Prisons are overflowing, and programmes that were expected to help in the re-socialisation of criminals or former criminals are failing. Longer periods of stay in a prison necessarily lead to the adaptation to the prison environment, and to a passive accommodation to the given conditions and the prison sub-culture. This essential repression of the individuality of prisoners leads to a loss of their sense of responsibility for their own decisions. Short-term prison sentences also present a specific problem.

The laying of sanctions itself implies a number of questions: for example, is punishment the aim 'in itself', or a means for achieving other results (re-education of the perpetrator; acting as a warning for other potential perpetrators), how to determine the adequate punishment with respect to the level of danger represented by the perpetrator and the possibilities for re-socialisation, etc. Answers to these questions are sought in the fields of penal and criminological theory. A relatively new development has appeared in the form of 'restorative justice', which is an expression of the opinion that traditional punishment and sanction policies have exhausted their possibilities, and are no longer capable of dealing with problems, such as overfilled prisons, the low efficacy of punishments and punishing, insufficient protection for the victims of criminal acts, etc.

Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 1: 73-87)

1. Trest odnětí svobody a krize vězeňského systému

Podle mezinárodních odborných odhadů je v současné době na celém světě ve věznicích zhruba 8 milionů mužů, žen a dětí. Tento počet je výsledkem trvalého trendu zvyšování trestní represe, který již po několik desetiletí lze sledovat ve většině zemí. Zostření trestní represe, a tedy i ukládání delších trestů odnětí svobody je chápáno jako odpověď na růst kriminality, který zejména po 2. světové válce v řadě zemí akceleroval znepokojivým tempem; podstatně se změnila i struktura kriminality, zvýšila se nebezpečnost některých forem zločinnosti i pachatelů, objevily se nové formy nebezpečné trestné činnosti (terorismus, organizovaná kriminalita, obchod s lidmi aj.).

Výsledkem tohoto vývoje je stav, kdy počet vězeňské populace vyvolává oprávněné pochybnosti o účinnosti sankční politiky a celého systému trestní justice. Již mnoho let se hovoří o narůstající „krizi vězeňství“. Fundovanější názory upozorňují spíše na *krizi trestu odnětí svobody*.

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Zdeněk Karabec, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, nám. 14. října 12, 150 21 Praha 5, e-mail zkarabec@iksp.justice.cz

Tyto myšlenky a odborná stanoviska se odrážejí v aktivitách orgánů OSN, Rady Evropy a v různých mezinárodních úmluvách a dalších dokumentech [srv. např. *Doporučení* 1999]. Vlivná a odborně kvalifikovaná stanoviska jsou prezentována např. v rámci organizace Penal Reform International a dalších nevládních institucí i na akademické půdě.

Při komparativním pohledu na tuto problematiku je zřejmé, že lze hovořit o několika kategoriích zemí, a to podle převažujících problémů s vězněním osob a podle přístupů k jejich řešení [*Annual...* 2000].

Jen okrajově poznamenáváme, že jednou z těchto kategorií jsou země tzv. třetího světa, které prošly koloniálním obdobím, kdy byl do jejich tradičních (kmenových) systémů sociální kontroly implantován západní systém trestní justice. V některých zemích subsaharské Afriky nebo jižní Asie dosud existují modely v podstatě viktoriánské sankční politiky spočívající v prosté izolaci pachatelů ve vězeňských zařízeních. V tradičním kulturním prostředí těchto zemí je proto vězeňství chápáno jako cizorodý prvek, který mj. „nelogicky“ způsobuje stav, že uvěznění lidé, kteří mohou produktivně pracovat (nebo alespoň živit sebe a svou rodinu), se stávají ekonomickým břemenem pro ostatní členy společnosti. V těchto zemích převažuje názor, že „západní model“ trestní justice pouze marginalizuje (vyřazuje na okraj společnosti) pachatele trestných činů, aniž napomáhá k tomu, aby byly odstraněny škodlivé následky trestné činnosti. Určitou kategorii představují některé země Latinské Ameriky, které sice prokazují snahu zlepšit systém zacházení s pachateli, ale ve kterých je trest uvěznění nepřiměřeně široce používán a vykonáván v nehumánních a necivilizovaných podmínkách.

Pokud jde o bývalé tzv. socialistické země nebo postkomunistické země, je i na mezinárodním fóru již všeobecně uznáváno, že tyto země vážně usilují o reformu svého sankčního systému a přijímají a respektují standardy a normy OSN, Rady Evropy apod., že však jejich úsilí a reálný pokrok je na různém stupni, přičemž limitujícím faktorem jsou zejména ekonomické možnosti těchto zemí a v některých případech i politické, ideologické a jiné překážky při prosazování potřebných změn.

Jako příklad lze uvést země bývalého Sovětského svazu, kdy např. stav zacházení s pachateli v Rusku byl jedním z překážek přijetí Ruska do Rady Evropy. Počet vězněných osob a nedostatek přiměřených ubytovacích kapacit vedl k tomu, že např. v hlavní věznici v Petrohradě s kapacitou 3 000 míst bylo běžně drženo 10 tisíc vězňů a v mnohých celách se dvěma či třemi postelemi bylo umístěno 15 osob. Alarmující je i v současné době zdravotní stav vězeňské populace, zejména výskyt TBC a dalších přenosných chorob.

Obecně se konstatuje, např. v orgánech Rady Evropy, že řešení těchto problémů při zacházení s pachateli v postkomunistických zemích nespočívá jen v získání dostatečných finančních zdrojů pro vězeňství, ale že musí jít především o celou novou koncepci trestní a sankční politiky, např. o širší využívání odklonů v trestním řízení, alternativních trestů, omezení ukládání vazeb apod.

Česká republika je v tomto kontextu považována na odborných a politických fórech (srv. např. 10. kongres Mezinárodní společnosti pro trestní právo – AIDP, Budapešť, září 1999, X. Kongres OSN o prevenci kriminality a zacházení s pachateli, Vídeň, duben 2000) za zemi, která důvěryhodným způsobem zreformovala svůj vězeňský systém, při zacházení s pachateli reflektuje požadavky a hodnoty uznávané mezinárodním společen-

stvím a která usiluje i o vytvoření moderního systému trestní justice a efektivní koncepce trestní a sankční politiky.

Významnou kategorií tvoří rozvinuté země se stabilním demokratickým, politickým i společenským uspořádáním, které svým přístupem k zacházení s pachateli ovlivňují teoretické úvahy i praktickou trestní politiku na celém světě. V těchto zemích nacházíme hlavní myšlenkové i institucionální zdroje reformního úsilí v penitenciární oblasti ve 20. století. Vedle, možno říci „klasického“ reformního směru, usilujícího o humánní a převýchovný přístup k pachatelům trestných činů, se v posledních letech postupně prosazuje i tvrdší represivní linie, akcentující ochranu společnosti před vzrůstající kriminalitou.

Na čele této represivní vlny jsou USA, kde politikové i většina médií se snažila zejména v posledním desetiletí nalézt přímou spojitost mezi úrovní kriminality a počtem uvězněných osob v tom smyslu, že velký počet pachatelů izolovaných ve vězeňských zařízeních je tím nejúčinnějším prostředkem v boji proti zločinnosti. Vytvořila se tak zjednodušená představa, že ty osoby, které se dopouštějí trestné činnosti, představují specifickou skupinu populace, kterou je třeba identifikovat prostředky trestní justice (tj. odhalit, usvědčit a odsoudit) a eliminovat ze společnosti řádných občanů, kteří se tak budou moci věnovat svým aktivitám bez obav o svůj život, zdraví a majetek. Došlo tak k určité renesanci retributivního (odplatného) pojetí trestní justice, i když samozřejmě v USA, resp. v některých státech Unie, stále existují a rozvíjejí se konkrétní programy pro prevenci kriminality, pro resocializaci pachatelů (zejména pro reedukaci mladistvých delikventů), pro postpenitenciární pomoc osobám propuštěným z výkonu trestu apod.

V 90. letech se tato represivní trestní politika vyjadřovala sloganem „na 200 milionů (obyvatel) 2 miliony (vězňů)“. Tato předpověď pro první léta nadcházejícího století byla naplněna již v únoru 2000, kdy podle oficiálních statistik se na území pod americkou jurisdikcí nacházejí 2 miliony občanů ve vězeňských zařízeních. S méně než 5 % obyvatelstva ve světovém srovnání vykazují USA nyní 25 % z celkové vězeňské populace na světě [*Annual... 2000: 4*].

Tyto radikální přístupy vedly k přijetí některých kontroverzních legislativních opatření, známých např. pod označením „3x a dost“ (tj. uložení doživotního trestu odnětí svobody při třetím odsouzení za úmyslný trestný čin), k obecnému zvyšování trestních sazeb, a tím prodlužování doby strávené ve výkonu trestu odnětí svobody apod.

V USA se vytvořilo významné hospodářské odvětví tzv. „prison industry“ zabezpečující finanční, projektové, stavební, zásobovací (logistické) aj. potřeby vězeňství a toto odvětví se stalo významnou součástí ekonomiky jednotlivých států USA. Architektura nových i tradičních amerických věznic je založena na principu „jedna cela, jeden muž“, takže k přeplněnosti kapacity věznic v našem pojetí prakticky nedochází. Jinou otázkou je ovšem dostatek prostoru pro pracovní, reedukační, volnočasové a další aktivity vězňů. Lze však konstatovat, že současná vězeňská architektura dimenzuje věznice v USA podstatně velkoryseji než na evropském kontinentu.

Tato současná trestní a sankční politika USA má své přesvědčené zastánce i odpůrce. Diskuse na toto téma jsou mnohdy značně autoritativní, a to zejména proto, že již několik desetiletí je boj proti zločinnosti tradičním tématem volebního boje a z této otázky, i z jejích odborných aspektů, se stalo především politikum, citlivě vnímané americkou veřejností. Zastánci represivní trestně politické linie mají silný argument: USA je jednou

z mála zemí na světě (např. vedle Japonska), kde zločinnost v posledních letech prokazatelně klesá.

Tento vývoj má svou pochopitelnou logiku; čím více pachatelů je izolováno ve věznicích, tím méně potenciálních zločinců má příležitost páchat trestné činy. Nelze nevidět ani pozitivní, generálně preventivní účinky této trestní politiky [Inciardi 1994]. Rubem této koncepce je její ohromná ekonomická náročnost. Strmě stoupají „náklady na zločin“ (tzv. *cost of crime*, do kterých se zahrnují nejen výdaje na policii, trestní justici, vězeňství apod., ale i společenské náklady vzniklé tím, že část produktivních lidských zdrojů je při výkonu trestu odnětí svobody vyloučena z možnosti přispívat ke tvorbě hrubého domácího produktu). Poukazuje se i na okolnost, že neustálé prodlužování doby, po kterou je část populace držena ve vězeňských zařízeních, povede časem k tomu, že z věznic se stanou, alespoň částečně ústavy sociálního typu s neúměrnými finančními a personálními náklady na zdravotní a další péči o přestarlé vězně.

Kritici této trestně politické linie v USA [Cole 1995] poukazují zejména na obtížnou slučitelnost tohoto represivního přístupu k pachatelům s tradičními hodnotami demokratické společnosti, s nezadatelnými lidskými a občanskými právy každého jednotlivce a upozorňují i na perspektivní bezvýchodnost této koncepce. Nelze totiž víceméně trvale vylučovat nemalou část populace z občanské společnosti a vytvářet tak „kriminální ghetta“ s vlastní subkulturou, přesahující z vězeňského prostředí do normálního života. Kromě absolutních a doživotních trestů každé odnětí svobody dříve nebo později skončí a odsouzení se vracejí do společnosti, která nemůže být vůči nim trvale netolerantní. *Retributivní pojetí trestu a hypertrofie vězeňství je ve svých konečných důsledcích kontraproduktivní.*

Ještě pádnější argumenty spočívají v pochybnostech, zda lze skutečně nalézt (a prokázat) přímou spojitost mezi vyšším počtem uvězněných pachatelů a poklesem kriminality. Již zmíněné rozsáhlé a obsahově diferencované preventivní programy v USA, mnohdy dostatečně finčně zabezpečené z vládních prostředků i z podnikových a soukromých nadačních zdrojů, se zdají být velmi účinným doplňkem represivních prostředků při kontrole a omezování zločinnosti. K tomu přispívá např. i současná orientace policie ve velkých městech USA na důsledné reagování na drobnější trestnou činnost, zejména u mladistvých delikventů i na tzv. praekriminalitu, takže v americké společnosti se postupně prosazuje přístup, který se označuje jako „zero tolerance“, tedy nesmiřovat se s žádným antisociálním chováním. Statistický (a zřejmě reálný) pokles zločinnosti v USA je tedy patrně výslednicí preventivních i represivních opatření, přičemž jen obtížně je možné validně stanovit váhu a účinnost jednotlivých prvků trestní a sankční politiky [Schmallegger 1991].

Růst vězeňské populace je zaznamenáván i v dalších zemích, a to i v těch, kde má své pevné místo sankční politika založená na opatřeních resocializačního charakteru a na širokém používání trestů a opatření nespojených s odnětím svobody. V Holandsku se např. počet vězňů v letech 1975-1995 zvýšil čtyřnásobně. Ve stejném období se ve Velké Británii zvýšil počet osob ve vazbě a ve výkonu trestu odnětí svobody celkem o 50 %.

Problematika přeplněnosti vězeňských zařízení se tak stává aktuální pro většinu zemí. Často je pak nazírána jako spíše ekonomický než penologický problém a řešení se soustřeďuje na výstavbu nových vězeňských kapacit a na financování vězeňství i z nevládních a z mimorozpočtových zdrojů (viz např. tzv. soukromá vězení v Anglii, Francii, Švýcarsku aj.).

2. Kritika vězeňství

Umístění odsouzených pachatelů trestných činů do uzavřeného vězeňského zařízení s omezenými kontakty s vnějším světem je stále v právní teorii i v soudní praxi považováno za nejprísnejší druh trestu. To vyplývá z obecného předpokladu, že lidská svoboda je nejcejnějším statkem a její odnětí nebo omezení je pro pachatele trestného činu nejcitelnější újmou. Od nepodmíněného trestu odnětí svobody se rovněž očekává, že nejlépe naplňuje účel trestu a trestání. Výkon trestu odnětí svobody však přináší řadu známých nežádoucích efektů, jako je např. devastující vliv vězeňského prostředí na osobnost odsouzeného, přerušení pozitivních sociálních vazeb s původním prostředím, přerušení pracovních aktivit a vztahů, ztížené uplatnění v životě po propuštění apod.

Delší pobyt ve věznici nutně vede k adaptaci na vězeňské prostředí a k pasivnímu přizpůsobení daným podmínkám (projevy nekonformního chování končí ve věznicích konfliktem s vězeňským personálem nebo se spoluvězni). Toto nezbytné potlačení individuality odsouzených osob vede u nich ke ztrátě pocitu odpovědnosti za vlastní rozhodování (ostatně v etiologii kriminálního chování se nedostatek odpovědnosti objevuje velice často), což může po propuštění z dlouhého trestu vést až ke ztrátě sociální a psychické způsobilosti k životu na svobodě.

Je zřejmé, že při ukládání konkrétního trestu odnětí svobody musí převažovat ty prvky tohoto trestu, které naplňují jeho účel, nad vedlejšími negativními účinky, které jsou s tímto trestem obvykle spojeny. Problematické je zejména ukládání tzv. krátkodobých trestů odnětí svobody, protože lze právem pochybovat, zda odnětí svobody na velmi omezenou dobu (do jednoho roku) je jedinou možnou reakcí společnosti na spáchaný trestný čin.

V České republice stále vážou značnou část vězeňské kapacity osoby odsouzené k nepodmíněnému trestu odnětí svobody do jednoho roku. V roce 1998 bylo z celkového počtu nepodmíněných trestů odnětí svobody uloženo 8 987 trestů na dobu jednoho roku, tj. 61,3 %. V roce 1990 např. činil tento podíl jen 46,6 %. (K růstu krátkodobých trestů přispěla i skutečnost, že novelou trestního zákona v roce 1990 byl zrušen trest nápravněho opatření a místo něho začaly být ukládány tresty odnětí svobody.)

Problematickou krátkodobých trestů odnětí svobody se zabývá mj. rezoluce Rady Evropy č. (73) 17 ze 13. 4. 1973, ve které se konstatuje, že ve věznici je velké množství osob vykonávajících trest odnětí svobody do 6 měsíců, přičemž tento trest má omezené výchovné účinky na pachatele, vede k přeplnění kapacity vězeňských zařízení, vyvolává nežádoucí sociální segregaci a stigmatizaci odsouzených. Členským státům RE se tedy doporučuje rozšířit škálu prostředků omezení svobody, příp. nahrazení těchto trestů jinými postupy.

Obecně se uvádí, že krátkodobé tresty odnětí svobody (obvykle jsou míněny tresty do 3 měsíců, někdy však tresty až do 18 měsíců) mají tyto hlavní nedostatky:

- neposkytují dostatek času k převýchově pachatele, ale na druhé straně je to dost dlouhá doba k tomu, aby na odsouzeného škodlivě působily vlivy vězeňského prostředí;
- z hlediska individuální a generální prevence jsou kontraproduktivní, protože jejich odstrašující účinky jsou minimální a pro potenciální pachatele mohou znamenat přijatelné riziko;
- tyto tresty jsou projevem určité diskriminace, neboť jsou ukládány nejčastěji osobám, kterým nemohl být uložen trest peněžitý pro jeho zřejmou nedobytnost;

– ekonomické náklady na vězeňský systém jsou značné a výkon krátkodobých trestů tento systém neúměrně zatěžuje, protože váže většinu kapacity vězeňských zařízení.

Institut pro kriminologii a sociální prevenci provedl v roce 1998 dotazníkové šetření mezi soudci, státními zástupci a řediteli věznic ohledně jejich názoru na vhodnost a účelnost krátkodobých nepodmíněných trestů odnětí svobody a na možnost jejich nahrazování alternativními tresty (na dotazníky odpovědělo 61 soudců, 62 státních zástupců a 25 ředitelů věznic) [*Krátkodobé...* 2000].

Ukládání krátkodobých nepodmíněných trestů v ČR mělo v uplynulém období 1993-98 stoupající tendenci, absolutní počty těchto trestů se více než zdvojnásobily, vzrostl jejich podíl na celkovém počtu trestů. Tato skutečnost nasvědčuje tomu, že sankční politika uplatňovaná trestními senáty českých soudů dosud výrazněji nereflektovala převládající trendy v trestní justici, které se prosazují v demokratických evropských zemích se stabilizovaným právním řádem. Tyto nové přístupy k ukládání trestů spočívající v širokém uplatňování alternativních sankcí vycházejí z potřeb ekonomických (neúnosný růst společenských nákladů na vězeňství) a z odborných požadavků penologických (obecná kritika neefektivnosti a „škodlivosti“ krátkodobých trestů).

Mezi soudci a státními zástupci převládá názor, že odnětí svobody je tím nejvhodnějším způsobem naplnění účelu trestu tak, jak je vymezen v § 23 trestního zákona. Lze patrně konstatovat, že tyto názory jsou ovlivněny zejména dvěma skutečnostmi. Jednak jde zřejmě o určitou setrvačnost a „přirozený konzervatismus“ justičního organismu, projevující se ve spoléhání na zaběhnuté právní instituty. Dlouhodobé odtržení ČR od demokratické Evropy a nemalá izolace od vývoje právního myšlení způsobily, že naše justiční orgány a veřejnost dosud dostatečně neakceptují myšlenku, že krátkodobé tresty odnětí svobody ve své klasické podobě je třeba široce nahrazovat jinými právními instituty, nebo dokonce eliminovat ze systému sankcí. Na druhé straně zde má patrně významnou roli fakt, že provedení právní úpravy alternativ k trestu odnětí svobody novelizacemi trestně právních předpisů ČR a organizační a věcné zajištění výkonu těchto alternativ (jde zejména o úpravu trestu obecně prospěšných prací dle § 245, § 245a tr. zák.) a podmínek pro jejich ukládání, vyvolává u soudů a dalších justičních orgánů pochybnosti, či přímo nedůvěru, že tyto alternativy mohou účelně nahradit krátkodobé tresty odnětí svobody [*Výzkum...* 1998].

Je ovšem třeba zdůraznit, že dotázaní soudci i státní zástupci si většinou uvědomují nevýhody a nedostatky krátkodobých trestů. V praktické aplikaci těchto trestů se projevují značné územní rozdíly, což zřejmě svědčí o úloze subjektivních faktorů v rozhodovací činnosti soudů.

Relativně samostatným problémem je stále vysoký počet osob ve vazebních věznicích v České republice. V roce 1997 bylo např. z celkového počtu vězňů 36 % ve vazbě, v roce 1998 32 % a v roce 1999 30 %. Průměrná délka vazby činila 195 dnů v roce 1997, 177 v roce 1998 a 164 dnů v roce 1999. I když problematika vazebního řízení a výkonu vazby přímo nesouvisí se sankční politikou, četnost a délka vazeb v ČR podstatně zvyšuje přeplněnost vězeňských kapacit, a tím zhoršuje i podmínky pro výkon trestu odnětí svobody.

3. Trestní represe

Trestní represe je v každém právním státě velmi podrobně upravena zákony a dalšími trestněprávními předpisy, protože tato represe (z lat. potlačování, činnost zabíhající ně-

čemu, též odvěta) obvykle závažným způsobem zasahuje do života občana. Již samo zahájení trestního stíhání ve smyslu § 160 trestního řádu nově definuje jeho práva a povinnosti, nese s sebou určitá omezení a obvykle má i širší důsledky pro osobní a sociální vztahy dotčeného jednotlivce i pro jeho existenční postavení.

Na trestní reprezi se podílejí v rozsahu svých kompetencí všechny složky systému trestní justice v širokém pojetí. Spadá sem činnost policie zaměřená na odhalování trestných činů a pachatelů, činnost orgánů vyšetřování a státního zastupitelství v rámci přípravného řízení, projednávání trestní věci před soudem a rozhodování o trestu nebo jiném opatření. Významnou složkou trestní repreze je výkon různých druhů uložených trestů a opatření a činnost orgánů vězeňství při výkonu nepodmíněných trestů odnětí svobody.

Nutno ovšem konstatovat, že činnost uvedených orgánů zajišťujících výkon trestní spravedlnosti nemá výlučně charakter represivní ve smyslu přímého potlačování kriminálního chování, neboť celý průběh trestního řízení (i jeho jednotlivé fáze) má imanentně i účinky preventivní. Již samotné projednání věci v hlavním líčení by mělo na obviněného působit tak, aby si uvědomil škodlivost a společenskou nepřijatelnost svého jednání, aby si v plné šíři uvědomil, jaké následky svým činem způsobil oběti-poškozenému apod. Uložený trest představuje nejen újmu pro pachatele, ale předpokládá se, že přispěje i k jeho nápravě, a že ukládání trestů odradí od trestné činnosti i další potenciální pachatele.

Lze tedy hovořit o *prolínání repreze a prevence*. Adekvátní uplatňování trestní repreze má pozitivní vliv na pachatele a jeho okolí a je nezastupitelným prostředkem pro kontrolu a omezování kriminality.

Sociální kontrola kriminality se ovšem realizuje i dalšími prostředky a formami, existujícími mimo trestně právní oblast, jako jsou např. opatření k omezení nebo potlačení různých sociálně patologických jevů obvykle spojených se zločinností (např. jde o alkoholismus a jiné drogové závislosti, prostituci apod.), kdy omezování těchto jevů není prováděno pouze represivními prostředky, ale i za použití ekonomických, organizačních, výchovných aj. opatření.

Například pro omezení trestné činnosti páchané pod vlivem alkoholu má jistě větší význam snížení konzumace alkoholických nápojů, čehož lze dosáhnout mj. úpravou jejich ceny, snížením dostupnosti alkoholických nápojů vázáním jejich prodeje na udělení licence, omezením prodejní doby atd., než pouhé ukládání přísnějších trestů.

Trestní repreze představuje nejintenzivnější formy reakce společnosti na sociálně nežádoucí jednání a je významným, nikoliv však rozhodujícím nástrojem sociální kontroly kriminality.

Pokud trestní repreze není spojena se společenským (morálním) odsudkem protiprávního jednání, má tato okolnost vždy velmi negativní vliv na účinnost trestního postihu, a tedy i na potlačování kriminality [srv. Novotný 1967: 79 an.].

V současných podmínkách probíhající transformace ekonomiky v České republice a při přechodu na tržní hospodářství jsou některé formy majetkové a hospodářské trestné činnosti jen velmi málo vystaveny společenskému odsudku. Je dosud málo zvýrazněna nemorální povaha takového kriminálního chování, či dokonce je tento rys do značné míry setřen. Příkladem mohou být četné případy bankovních a jiných finančních podvodů a zpronevěr, klamavých jednání při privatizaci společenského majetku, při restituci vlastnických vztahů apod. Není zdaleka dosaženo stavu, kdy v oblasti podnikání platí, že ztráta důvěry vede ke ztrátě hospodářského postavení a k ekonomickému propadu.

Názory na trestnost způsobů chování lidí jsou velmi proměnlivé v čase i prostoru. V různých historických dobách a v různých společenských systémech se utvářely rozmanité představy o tom, co je pro danou pospolitost nepřijatelné, škodlivé, a co proto musí být trestáno. Tyto představy zahrnují širokou škálu jednání (např. nejen usmrcení lidské bytosti, ale i kultovního zvířete, nejen pomluvu a různé verbální útoky, ale i rouhání proti božstvu, jde i o porušování náboženských předpisů, některé sexuální praktiky atp.), které mají jedno společné: v dané pospolitosti vymezují hranici, po kterou jsou individuální způsoby chování členů společnosti tolerovány. Jde tedy o reflexi především morálních hodnot a obecných zájmů.

Dříve než je možno prohlásit určité druhy a formy jednání za trestné, formulovat znění příslušné skutkové podstaty a provést legislativní úpravy trestněprávních předpisů, je třeba hluboce analyzovat fenomén, který má být kriminalizován.

Nejde jen o definování právního statku (společenského a individuálního zájmu), který má být chráněn prostředky trestního práva, o stanovení významu tohoto zájmu a intenzity ochrany (vyjádřené např. výší trestní sazby) a o vyčerpávající stanovení všech objektivních a subjektivních znaků příslušné skutkové podstaty. Kriminologické úvahy zde musí *přesahovat normativní přístup* a zabývat se zejména *etiologickými otázkami* (jaké jsou příčiny chování, které má být kriminalizováno) a problémy *účinnosti trestní represe* (zda a s jakými předpokládanými výsledky lze regulovat chování, které má být vystaveno trestnímu postihu).

Nemalý význam mají ideologické a politické zájmy, které mohou, zejména v totalitních režimech, deformovat tradiční chápání toho, co je třeba prohlásit za protiprávní. V bývalých tzv. socialistických státech byly trestně stíhány různé verbální projevy nesouhlasu s politickým režimem, byly kriminalizovány některé formy výkonu vlastnických práv k majetku a nakládání s ním apod.

Některé druhy a formy jednání jsou považovány za trestné ve většině civilizovaných států (např. vražda, loupež), a kriminalizace tedy může mít *univerzální a nadčasový charakter*.

To je však spíše výjimkou, zejména pokud jde o historické proměny v chápání trestnosti určitého chování. Příkladem mohou být aktuální názory na potřebu kriminalizovat některé formy poškozování životního prostředí; k prosazování nových názorů na rozsah a intenzitu trestního postihu se přitom mohou vytvářet vlivné politické síly (srv. různá hnutí ochránců přírody, organizaci Greenpeace, politické strany „zelených“ aj.). Tlakem společenských skupin (feministické organizace) jsou např. zejména v USA prosazovány požadavky na kriminalizaci i takových forem sexuálního chování, které jsou v jiných zemích považovány za běžné projevy přitažlivosti pohlaví a erotických zvyklostí.

V této souvislosti je třeba poukázat na význam mezinárodních konvencí i na úlohu orgánů OSN, Rady Evropy aj. při organizování mezinárodních konferencí (jde např. o pravidelné kongresy OSN o prevenci kriminality a zacházení s pachateli), na kterých se formulují představy o kriminalizaci některých jevů (např. v souvislosti s podnikatelskou činností korporací, v oblasti tzv. domácího násilí apod.).

Stěžejním problémem kriminologie stále zůstává vymezení obecného pojmu „zločinu“, vzhledem k relativnosti a proměnlivosti kritérií. Snahy o *nadčasové pojetí* na základě teoretického konceptu o „přirozeném zločinu“ (*delitto naturale*), vycházející z přirozenoprávních teorií, stejně jako přístupy akcentující morální kritéria, společenské

zájmy či jiná měřítka, neodstraňují neurčitost a subjektivismus při stanovení rozsahu a intenzity kriminalizace.

Sociologicky orientované kriminologické teorie [Kaiser 1994: 123 an.] hledají obecnější kritérium pro označení chování, která se mohou stát předmětem kriminalizace. Obecným pojmem je *deviantní chování*, pod kterým tyto teorie rozumí nejen tradiční kriminalitu, ale i další sociálně patologické jevy, jako je alkoholismus a drogové závislosti, prostituce, sebevražednost, tuláctví, a dokonce i různé psychické poruchy chování a poruchy sociálních vazeb (např. rozpad manželství aj.); sem by bylo možno zařadit i nevhodné sexuální chování.

Jako praktické kritérium pro trestní politiku se tyto teorie jeví jako málo vhodné, neboť postrádají jasnější hodnotovou orientaci, která by umožňovala určit *míru společenské škodlivosti deviantního chování*. Teprve dosažení vysokého stupně sociální škodlivosti by mělo být předpokladem pro kriminalizaci. Nezastupitelné místo zde má proto *empirický kriminologický výzkum*, který mapuje výskyt a formy společensky nežádoucích jednání (např. rasovou nesnášenlivost, projevy extremismu, zneužívání občanských práv), a analyzuje poznatky o osobnostních rysech jejich nositelů (psychologické, sociální, generační aj. charakteristiky).

4. Účel trestání

Ukládání sankcí implikuje řadu otázek: je trest cílem „sám o sobě“ nebo prostředkem k dosažení jiných či dalších výsledků (převýchovy pachatele, odstranění dalších potenciálních pachatelů aj.), jak určit přiměřenost trestu (vzhledem k závažnosti spáchaného činu, vzhledem k nebezpečnosti pachatele, k možnostem jeho převýchovy apod.), znamená „spravedlivý trest“ totéž jako trest uložený v rámci zákonné sazby uvedené v trestním zákoně aj.

Naznačenými problémy se zabývá i trestněprávní nauka, která vychází z *normativního pojetí trestného činu*, v duchu známé zásady „*nulla poena sine lege*“, tzn. že není přípustné uložit trest, který není uvedený v zákoně. Toto formální stanovisko napovídá, že trestněprávní nauka je do značné míry odkázána na výsledky jiných vědních disciplín, které se hlouběji zabývají etiologií kriminálního chování, osobou pachatele (jeho psychickými i sociálními rysy) a společenskými souvislostmi trestání.

Z *kriminologického hlediska je trestání (trest) sociální kategorií*, i když jeho vymezení, funkci a podmínky pro vykonávání stanoví trestněprávní předpisy.

Existuje několik vyhraněných koncepcí zabývajících se funkcí trestání [srv. Adler, Mueller a Leufer 1991: 460 an.]:

A. *Retributivní (odplatná) teorie* považuje trest za přirozený důsledek kriminálního jednání, uložení trestu je „zrcadlovým odrazem“ spáchaného trestného činu. Trest musí znamenat pro pachatele určitou újmu, jejíž citelnost, vyjádřená výší a druhem trestu, má odpovídat závažnosti spáchaného činu.

Retributivní teorie má dlouhou historii, odráží se i v názorech Kanta a Hegela. V trestněprávní nauce se retributivní pojetí trestu projevilo v klasické škole trestního práva, vycházející z filozofie indeterminismu (pachatel se vědomě, tj. ze své svobodné vůle, rozhoduje spáchat trestný čin a je si vědom, že může být potrestán). Trestný čin a trest jsou neoddělitelně spojeny; je proto třeba vyřešit jen „praktické“ problémy, např. jak stanovit přiměřenost újmy pro pachatele vzhledem ke spáchanému činu a jak přesně zhodnotit závažnost kriminálního jednání.

V posledních desetiletích retributivní teorie prožívá určitou renesanci, vyvolanou zejména převládající skepsí nad výsledky rozmanitých rehabilitačních a resocializačních metod při zacházení s pachateli. Růst zločinnosti ve většině zemí podlamuje důvěru občanů i politiků v možnost nápravy pachatelů, a trest proto má být pro pachatele „cenou za zločin“.

Retributivní pojetí trestu *neznamená libovůli pro zákonodárce při stanovení přisnosti trestů* za jednotlivé trestné činy. Mezinárodní konvence o lidských právech se vztahují i na pachatele a zaručují jim, že jejich čin bude spravedlivě posouzen, což mj. znamená, že trest musí být přiměřený škodlivosti spáchaného trestného činu.¹

B. *Teorie odstrašení* spatřuje význam trestu především v tom, že odrazuje pachatele od dalšího kriminálního chování (individuální prevence), a stejný účinek má i na ostatní jedince, kteří se mohou stát potenciálními pachateli (generální prevence).

Újma, která pachateli vzniká uloženým trestem, jistě může sama o sobě vést k tomu, že ho odradí (odstraší) od dalšího kriminálního chování, aniž se vůči pachateli uplatňují nějaké další převýchovné prostředky. Proces odstrašení je však velmi individuální záležitostí. Každý jedinec jinak vnímá a pociťuje újmu, která mu uloženým trestem vzniká.

Pro prvopachatele, odsouzeného např. za nedbalostní trestný čin k jednomu roku odnětí svobody, může být doba strávená ve vězení k nepřekání a traumatizujícím zážitkem na celý život. Naproti tomu recidivista, opětovně odsouzený za majetkovou trestnou činnost, stráví stejnou dobu ve vězení jako v důvěrně známém prostředí, na které se již adaptoval.

Tato subjektivně pociťovaná „tíže trestu“ (a na ni navazující předpokládaný odstrašující účinek) je důvodem k úvahám, jak účinně trestat osoby, které se opakovaně dopouštějí trestné činnosti, zejména vícenásobné recidivisty (podle statistiky Ministerstva spravedlnosti bylo např. v České republice v roce 1998 odsouzeno 9 582 osob označených soudy za recidivisty, tj. 17,7 % z celkového počtu 54 083 odsouzených osob).

Teorie odstrašení více než na individuální účinky spoléhá na generálně preventivní význam trestání. Základním předpokladem je dosažení stavu, kdy „zločin se nevyplácí“. Trest proto musí být spojen s odejmutím veškerých výhod, které pachateli z trestné činnosti mohly vyplynout (nejde jen o odejmutí majetkového prospěchu, ale i o dehonestaci pachatele aj.).

Odstrašení je spojeno s myšlenkou *exemplárního potrestání*. Je koneckonců v zájmu všech členů společnosti, aby se nestali pachateli, a to opravňuje stát, aby potrestal jednotlivce dostatečně přísně pro varování ostatním. Úskalí tohoto přístupu je zřejmé; totalitní režimy takto často posvěcují svou brutální trestní politiku vůči vlastním občanům v zájmu ideologických (třídních, mocenských aj.) cílů.

Odstrašující efekt se očekává i od vedlejších účinků trestání. Sem patří zejména známý „*labelling effect*“, tj. společenské ocejchování osoby jako pachatele trestného činu a různé formy pranýřování pachatelů (z kriminologického hlediska mohou být sporné postupy vedoucí k přílišné publicitě trestního stíhání a jeho výsledků).

Krajní případy takového veřejného ocejchování (prováděného např. ve středověku, ale i v pozdější době vypalováním značek pachatelům do kůže) představují v současné

¹) Srv. čl. 6 a 7 Evropské úmluvy o lidských právech.

době fyzické tresty podle islámského práva, které umožňuje useknout zloději ruku a takto ho nejen potrestat, ale i veřejně označit. Odstrašující efekt se předpokládá zejména při veřejném vykonání rozsudku, což však může vést až k brutálním formám, za které je třeba považovat veřejné popravy a veřejně prováděné fyzické tresty.

Toto spoléhání se na odstrašující účinek trestání je podkladem i pro některé současné penologické postupy. V některých státech USA bylo obnoveno (v roce 1995) používání vězňů do okovů a jejich vyvádění na práce poblíž silnic (tzv. „chain gangs“) s odůvodněním, že pohled z projíždějících aut na tyto trestance může odradit potenciální pachatele.

Patří sem i tzv. „šokující tresty“, které spočívají v tom, že mladistvým delikventům odsouzenými za méně závažný čin je uloženo strávit několik dnů ve věznici s přísným režimem a poté zbytek trestu vykonávají na svobodě pod dohledem probačního pracovníka. Má se za to, že tato krátká zkušenost s vězeňskými podmínkami odradí mladistvého delikventa od další trestné činnosti, aniž bude vystaven negativním vlivům spojeným s výkonem nepodmíněného trestu odnětí svobody.

Od ukládání a výkonu trestu lze jistě očekávat i generálně preventivní účinek. Kritici teorie odstrašení však oprávněně poukazují na nebezpečí přeceňování jeho významu. Odstrašující účinek na potenciální pachatele nelze blíže specifikovat, protože rozhodnutí spáchat trestný čin je výsledkem vzájemného působení (interakce) velkého množství sociálních, psychologických, etických aj. faktorů, jejichž váhu lze u širšího kontingentu lidí odhadnout jen velmi nepřesně.

C. *Rehabilitační (nápravná) teorie* spatřuje jediný (a ospravedlnitelný) cíl trestání v tom, aby pachatel byl poskytnuto v rámci trestního řízení, a zejména při výkonu uloženého trestu takové odborné zacházení, které potlačí (či odstraní) příčiny, proč trestný čin spáchal. Rehabilitační teorie je tedy zaměřena na osobu pachatele a přihlíží k etiologii individuálního kriminálního chování.

Tato teorie vyrůstá z pozitivistického směru trestněprávní nauky a názorů o determinismu (omezení) svobody vůle každého jednotlivce. Kriminální chování konkrétního pachatele je důsledkem určitých poznatelných vlivů, např. nedostatků ve výchově, rodinného prostředí, existenční nouze, biologických a psychologických předpokladů aj. Pachatel se vlastně nerozhoduje „svobodně“, zda spáchá trestný čin, ale jedná pod tlakem různých osobnostních a sociálních faktorů.

Rehabilitační teorie dosáhla svého největšího rozmachu v 60. letech v USA a v následujícím desetiletí její rozkvět kulminoval v Evropě ve skandinávských zemích. Byly vypracovány četné strategie a programy pro převýchovu určitých skupin pachatelů, např. agresivních jedinců, pachatelů závislých na alkoholu a drogách, pachatelů s psychickými poruchami chování atd. Rehabilitační teorie měla vliv i na budování vězeňských zařízení přizpůsobených novým formám terapeutického zacházení s pachateli a na realizaci různých převýchovných programů (jde např. o různá polootevřená nebo otevřená vězení, o různé modely uspořádání vězeňských komunit a organizaci života v nich s cílem potlačit negativní vlivy vězeňského prostředí).

Rehabilitační postupy při zacházení s pachateli jsou náročné na odbornou úroveň personálu, tvorba a realizace jednotlivých nápravných programů je i finančně nákladná a vyžaduje účast řady expertů (psychologů, pedagogů, sociálních pracovníků). Přesto má rehabilitační teorie stále určující vliv na politiku trestání v USA i ve většině evropských zemí.

Rehabilitační teorie může mít své paradoxy. V 50. letech se u nás prosazovala přísná politika trestání, projevující se v ukládání dlouhých trestů odnětí svobody s odůvodněním, že uvěznění na dobu kratší než jeden rok nestačí „k převýchově“ pachatele. Pod záminkou nápravy (převýchovy) osob nepohodlných totalitnímu režimu docházelo z třídních a ideologických důvodů ke křiklavému porušování elementární spravedlnosti.

Trestní řízení by mělo umožnit individualizaci a diferenciaci při vyvození trestní odpovědnosti za spáchaný trestný čin v tom smyslu, aby soud při rozhodování o trestu měl k dispozici na jedné straně dostatek informací o osobě pachatele a o příčinách jeho jednání a na druhé straně širokou škálu procesních možností pro uložení adekvátního trestu nebo jiného opatření (upuštění od potrestání, alternativní tresty místo odnětí svobody aj.). Rehabilitační teorie je základem i pro probační instrumenty trestního práva a pro postpenitenciární činnost.

D. *Eliminační (vylučovací) teorie* spatřuje účel trestního postihu v dočasné nebo trvalé izolaci pachatele od ostatní společnosti; tato izolace má být nejen nejcitelnější újmou pro pachatele, ale i nejlepší ochranou pro společnost.

I u eliminační teorie, jakkoliv se zdá být požadavek na izolaci pachatele jednoznačný, nalezneme určitou *gradaci* přístupu. Na pomezí sociální kontroly a trestní represe můžeme umístit přístup označovaný za *sociální exkomunikaci*. Tohoto vyhoštění ze společnosti může být dosaženo společenským (morálním) odsudkem kriminálního chování, který však často nebývá přiměřený závažnosti spáchaného činu.

Jde zejména o sociální exkomunikaci v souvislosti s nepřiměřenou (bulvární) medializací projednávaného případu. Touto sociální exkomunikací mohou být zasaženy i další osoby zúčastněné na trestní věci, např. oběť znásilnění, která podle mínění veřejnosti vyprovokovala pachatele svým vyzývavým chováním, aby mohla těžit z následné popularity.

Dalším stupněm izolace pachatele od společnosti jsou různé formy *vyhnanství nebo vyhoštění ze země*. Vyhnanství jako forma izolace nepohodlných občanů má historicky dlouhou tradici, sahající až do starověku; převážně šlo o opatření vůči příslušníkům privilegovaných společenských skupin, kterým bylo umožněno odejít ze země, a vyhnout se tak jinému trestu. I vyhnanství však mohlo být pocíťováno jako trest maximálně přísný a citelný. Kořeny vyhnanství lze nalézt již v kmenovém zřízení, kdy pachatelé byli za svůj čin vypuzeni z kmenového společenství, což se mohlo rovnat, vzhledem k existenčním podmínkám, faktickému odsouzení k smrti.

Vyhnanství není obvykle spojeno s odnětím svobody. V některých zemích je formou vyhnanství trest spočívající v pobytu na příkazaném místě, které může být v odlehlé lokalitě s drsnými klimatickými podmínkami (Sibiř), kdy život v komunitě vyhnanců lze považovat za otevřené vězení. Prvky vyhnanství lze spatřovat i ve výkonu trestu odnětí svobody mimo území mateřské země (srv. např. v 17.-18. stol. vyvážení vězňů z Anglie a Francie do kolonií).

Hlavní prostředek k izolaci pachatele spatřuje eliminační teorie samozřejmě v trestu odnětí svobody. Není pochyb, že umístění nebezpečných pachatelů do přísně střežených věznic je spolehlivým prostředkem, jak chránit ostatní občany. Není však možno nevidět související problémy. Vyržování vězeňského systému je velmi nákladné. Kdyby jedinou reakcí společnosti na spáchaný trestný čin bylo uvěznění pachatele, nebylo by pro žádnou zemi *ekonomicky únosné* takto eliminovat stále rostoucí kontingent osob, které porušily pravidla chování, sankcionované trestním právem. Přitom tlak veřej-

nosti na provádění trestní politiky vedoucí k izolaci pachatelů od ostatních občanů může být pod vlivem rostoucí zločinnosti velmi silný.

Uvěznění pachatele je účinnou ochranou společnosti, dlouhý trest odnětí svobody zabráni pachateli, aby po tuto dobu ohrožoval ostatní občany. Ale každý trest jednou skončí a pachatel je propuštěn na svobodu, a problém ochrany společnosti se stává znovu aktuálním. Jestliže by trest odnětí svobody spočíval v pouhé izolaci pachatele, mohou známé vedlejší účinky uvěznění ještě zvýšit jeho nebezpečnost.

Krajními prostředky pro eliminaci pachatele je doživotní trest odnětí svobody a trest smrti.

S eliminační teorií jsou spojeny i různé formy *odsouzení na neurčitou dobu*, kdy délka trestu není stanovena rozsudkem soudu, ale záleží na posouzení exekutivních (vězeňských, lékařských apod.) komisí, zda pachatel bude propuštěn, protože již není pro společnost nebezpečný. I v těchto případech ovšem výrazné omezení délky trestu představuje zákonná trestní sazba.

Prodlužování trestu bylo prováděno u nás v 50. letech formou umisťování osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody do tzv. táborů nucených prací (TNP) „k dovršení převýchovy“. Tohoto opatření bylo používáno nejen proti kriminálním živlům, ale zejména proti „třídním nepřítelům“.

E. *Teorie restituční (kompenzační)* zdůrazňuje význam odstranění následků trestného jednání a význam náhrady škody, kterou utrpěla oběť trestného činu. Trest podle této teorie má především směřovat k tomu, aby byla obnovena rovnováha v sociálních vztazích, porušená trestným činem, a aby byly uspokojeny nároky poškozených osob.

Restituční teorie úzce navazuje na *viktimologické přístupy*. S touto teorií jsou také spojeny různé *alternativní tresty*, ukládané místo trestu odnětí svobody a různé formy zprostředkování (mediace) jednání mezi pachatelem a poškozeným o způsobu a rozsahu kompenzace způsobené škody [Karabec 1989]. Teorie restituční nemá ovšem vyhraněný charakter v tom smyslu, že by jednostranně preferovala zaměření trestního postihu pouze na nároky oběti na úkor potrestání pachatele (má na zřeteli i rehabilitační a další funkce trestu), její nesporný význam spočívá v současné době i v ovlivňování trestní politiky a soudní praxe ve prospěch postavení poškozeného v trestním řízení [Doporučení... 1992].

V posledních letech kriminologie akcentuje řadu důvodů pro vytváření tzv. *restorativní justice* (z angl. restore = obnovit, navrátit do původního stavu), která by měla vycházet zejména z těchto principů:

- zločin nemá být považován za porušení společenského pořádku ani za překročení abstraktních právně-morálních pravidel, ale má být chápán především jako škoda (újma), která byla způsobena oběti, a jako hrozba pro bezpečnost společnosti;
- reakce na zločin má přispět ke snížení (odstranění) této škody a hrozby;
- hlavním účelem společenské reakce na spáchaný čin nemá být potrestání pachatele, ani jeho převýchova nebo odstrašení, ale vytvoření podmínek, aby mohly být odstraněny následky trestné činnosti;
- tendence ke zpříšňování trestní represe (ukládání přísnějších trestů) je kontraproduktivní, zejména u mladistvých pachatelů;

- pachatel se má aktivně účastnit náhrady způsobené škody (na odstranění škodlivých následků trestného činu) a mají mu přitom být zachována všechna práva jako ostatním občanům;
- jestliže pachatel nehodlá participovat na tomto odstranění následků (na náhradě škody), je k tomu donucen soudem;
- škodu způsobenou oběti je třeba chápat široce, jde o újmu materiální, fyzickou, psychickou, ztrátu společenského postavení, narušení sociálních vazeb, osobního a rodinného života;
- státní orgány (orgány činné v trestním řízení) se mají v systému restorativní justice angažovat pouze tehdy, jestliže čistě vyjednávací postup mezi pachatelem a obětí nevede k cíli nebo jestliže spáchaný trestný čin je takového druhu (závažnosti), že klasický trestní proces je nezbytný;
- oběť trestného činu nemůže být nucena k vyjednávání s pachatelem o způsobu a rozsahu kompenzace za způsobenou škodu.²

Snahy o vytvoření restorativní justice jsou výrazem názoru, že tradiční kriminální (trestní) politika vyčerpala své možnosti [Výzkum... 1999] a není schopna zabránit růstu kriminality ani řešit chronické problémy trestní justice, jako jsou enormní zatížení soudů, přeplněnost věznic, nízká účinnost trestů, nedostatečná ochrana obětí aj. Zastánci restorativní justice jsou zejména sociologicky orientovaní kriminologové. Naproti tomu juristicky zaměření kriminologové upozorňují na nebezpečí, které může přinést přílišné uvolnění nebo opuštění klasických zásad trestního procesu pro ochranu základních lidských práv a svobod.

Nutno konstatovat, že zřejmě ještě nenastala doba pro zrušení tradičního trestního práva či pro podstatné omezení jeho funkcí.

Uvedené teoretické přístupy k trestání a naznačené názory na funkci trestu se obvykle neprosazují v krystalické podobě, ale *navzájem se prolínají* a výsledkem bývá trestní politika určitého státu v určité době. Lze proto hovořit spíše o *smíšených teoriích*, které akcentují ta či ona naznačená východiska a cíle trestání, jež jsou obvykle definovány v závislosti na společenském a politickém klimatu dané země.

Ve vymezení účelu trestu v České republice podle § 23 tr. zák. můžeme rozpoznat prvky teorie eliminační (chránit společnost a zabránit pachateli v trestné činnosti), teorie rehabilitační (výchova pachatele, aby vedl žádný život), i teorie odstrašení (byť je tato generálně preventivní funkce vyjádřena slovy „působit výchovně i na ostatní členy společnosti“). Prvky teorie restituční (kompenzační) zde nejsou obsaženy, což odráží v minulosti podceňovaný ohled na postavení a nároky obětí trestného činu.

ZDENĚK KARABEC je vedoucím výzkumné skupiny v Institutu pro kriminologii a sociální prevenci. Zabývá se studiem trestní a sankční politiky, výzkumem účinnosti právních prostředků zaměřených proti organizovanému zločinu, přednáší kriminologickou problematiku na Právnické fakultě UK a na Policejní akademii. V letech 1990-1995 působil jako generální ředitel Vězeňské služby ČR; položil základy reformy českého vězeňství. Je členem komise pro rekodifikaci trestního zákona

²) Srv. závěry z 1. Mezinárodní konference o restorativní justici pro mladistvé, Belgie, Leuven, květen 1997.

a trestního řádu při Ministerstvu spravedlnosti ČR. Publikoval řadu studií a článků v odborných právnických časopisech, je spoluautorem učebních textů pro vysokoškolskou výuku kriminologie.

Literatura

- Adler, F., G. O. W. Mueller, W. S. Leufer 1991. *Criminology*. New York: Mc Graw-Hill.
- Annual Report* 1999. 2000. International Centre for Prison Studies. London: King's College.
- Cole, G. F. 1995. *The American System of Criminal Justice*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Doporučení* 1992. Doporučení č. R(92) 16 Výboru ministrů členským státům k Evropským pravidlům o trestech a opatřeních realizovaných ve společenství ze dne 19. října 1992.
- Doporučení* 1999. Doporučení Rady Evropy č. R(99) 22, týkající se přeplněnosti vězeňských zařízení a zvyšování počtu vězněných osob ze dne 30. září 1999.
- Inciardi, J. A. 1994. *Trestní spravedlnost*. Praha: Victoria Publishing.
- Kaiser, G. 1994. *Kriminologie*. Praha: C. H. Beck.
- Karabec, Z. 1989. „Veřejně prospěšná práce jako alternativa k trestu odnětí svobody.“ *Prokuratura*, č. 2: 14-24.
- Krátkodobé tresty odnětí svobody*. 2000. Závěrečná studie z výzkumu. Praha: IKSP.
- Novotný, O. 1967. *O trestu a vězeňství*. Praha: Academia.
- Schmallegger, F. 1991. *Criminal Justice Today*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Výzkum institutu narovnání*. 1999. Závěrečná zpráva z výzkumu. Praha: IKSP.
- Výzkum institutu obecně prospěšných prací*. 1998. Závěrečná zpráva z výzkumu. Praha: IKSP.

❁ DEMO GRAFIE

DEMOGRAFIE 1/2001

ČLÁNKY

Alena Šubrtová: Z českého populačního myšlení k biologickým a rasovým teoriím

Anna Gerylovová, Jan Holčík, Ilona Koupilová: Nadúmrtnost mužů v okresech České republiky z pohledu střední délky života

Emil Ginter: Rozdielny vývoj zdravotného stavu obyvateľov Slovenskej a Českej republiky koncom 20. storočia

Vladimír Srb, Alois Andrlé: Hlavní tendence bytové výstavby v České republice

L'uba Králová: Manželská rodina v tradičnej Európe

Ladislav Růžička: Pokles porodnosti v Austrálii

DISKUSE

Vladimír Srb: „Sex“ a „gender“ v demografii

SČÍTÁNÍ LIDU

Jiřina Růžková: Sčítáme se v novém tisíciletí (Přehled o organizaci a obsahu sčítání lidu, domů a bytů v České republice)

RECENZE

Mladí o manželství a rodičovství (Terezie Kretschmerová)

Súčasný stav demografie na Slovensku (Vladimír Srb)

Chorvatská učebnice demografie (Zdeněk Pavlík)

Transformace v Estonsku z hlediska rodiny (Pavel Endrlé)

ZPRÁVY

PŘEHLEDY

Demografické a ekonomické důsledky epidemie AIDS ve venkovských populacích rozvojových zemí

Pohyb obyvatelstva ve světle nového územního členění České republiky (Přepočet za rok 1999)

BIBLIOGRAFIE

Budete-li se chtít blíže seznámit s některým z článků, časopis je možno zakoupit či objednat přímo v redakci:

Český statistický úřad, Sokolovská 142, 186 04 Praha 8-Karlín.